

BİRLEŞİK CÜMLE KURULUŞUNDA ŞART CÜMLESİ YA DA ZARF GRUBU

Nadir İLHAN (Elazığ)*

ÖZET

Söz diziminde farklı bakış açılan veya değerlendirmelere bağlı olarak cümle türlerinden bahseden çalışmalarda bir birinden farklı sayılarda ve değişik adlandırmalarla cümle türleri ortaya konulmaktadır. Kip kavramı ve cümle yapısı konusunda dilciler tarafından farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

Şart kipi denilen yapı, tek başına tamamlanmış bir yargı ifade edemezken, diğer durum kiplerinde anlamca tamamlanmış bir yargı söz konusudur. Bu durumda da şartın kendisi tek başına tam bir yargı ifade etmediği için, diğer kiplerle kurulan birlikler gibi bir cümle olarak değerlendirilmemelidir. Cümle ögesi olarak da zarf tümleci görevinde olduğu da unutulmamalıdır. Bu şek, bir kip eki olamayacağına göre bu ekle oluşturulan kelime ve kelime gruplarının adlandırılması da yeniden gözden geçirilmelidir.

Anahtar kelimeler : birleşik cümle, şart / şart cümlesi, zarf

ABSTRACT

According to different opinions about word order , there are word kinds in different numbers and with different names in Works which are about word kinds. Different opinions about word structure and moods are exhibited by linguist.

As the sturcture named condition mood doesn't mean adjudication itself there is an adjudication in question in other mood types. İn this situation, for condition mood doesn't mean adjudication itself, it mustn't be evaluated as a sentence like the groups formed by other moods.the usage of it as adverb complement in sentence mustn't be forgotten. As this affix is not a mood affix, giving name to words and word groups which are formed by this affix must be checked över.

Keywords: compound sentence, conditional cause, adverb

Giriş

Bütün dünya dillerinde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü bir sistemi, işleyişi vardır. Türkçede kelime yapımı, kelimelerin bir araya gelerek kelime gruplarını oluşturması, cümleler meydana getirmeleri hep belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Söz diziminde farklı bakış açıları veya değerlendirmelere bağlı olarak cümle türlerinden bahseden çalışmalarda bir birinden farklı sayılarda ve değişik adlandırmalarla cümle türleri ortaya konulmaktadır.

Kip kavramı ve cümle yapısı konusundaki farklı bakış açıları gramer kitaplarımızda yer almakta, dilciler tarafından farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

Yapısına göre cümleler

Gramer kitaplarımızda yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılmasında bir birliktelik yoktur. Yapılarına göre cümleleri Karahan 4, Hengirmen 4, Gülensoy 15, Banguoğlu 2, Ergin 2, Ediskun 3, Hatiboğlu 4, Delice 3, Atabay vd.5, gruba ayırmışlardır. Cümle içerisinde yer alan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillere bağlı olarak yapılarına göre cümlelerle ilgili olarak farklı cümle çeşitleri de ortaya konulmaktadır.

Leyla Karahan yapılarına göre cümle çeşitlerinden, eserinin ilk baskısında (Karahan 1993: s.61) bir bölüm olarak bahsederken eserin son baskısında bu bölümü çıkarmıştır. Eserin önceki baskılarında yapılarına göre cümleler "basit, birleşik, sıralı ve bağlı" olmak üzere dört grupta değerlendirilmişti. Bu tasnifte de -sA'lı şart cümleleri birleşik cümleler içerisinde işlenmiştir. *Yapılarına göre cümle türlerinin gramer kitaplarında farklı sayıda gösterilmesi ve Karahan'in da eserinin son baskılarında bu bölümü çıkarması bu konudaki tereddüdü göstermektedir.*

Mehmet Hengirmen yapılarına göre cümleleri, Türkçe Dilbilgisi adlı eserinde (2002: s. 349) dört bölümde incelemektedir. Bunlar "Yalın cümleler, bileşik cümleler, sıralı cümleler a) bağımlı sıralı, b) bağımsız sıralı, girişik cümleler"dir. Hengirmen fiilimsilerle kurulan birlikleri ve -sA ekli kelimeleri de bileşik cümle grubunda göstermektedir

Tuncer Gülensoy Türkçe El Kitabı adlı eserinde yapılarına göre cümleleri on beş bölümde incelemiştir. Eserinde "Cümleler , yapı, yargı ve yüklem türlerine göre başlıca üç bölümde incelenir." (Gülensoy 2000: 435) dedikten sonra yapı bakımından cümle türlerini yalın, birleşik/bileşik, temel^-yan, bağlaçlı, dilekli, şartlı, edatlı, sorulu, ikilemeli, ara, girişik, sıralı, devrik ve kesik (2000: 435-439) olmak üzere on beş gruba ayırmıştır. Gülensoy tarafından fiilimsilerle kurulan yapılar girişik cümle ve -sA'lı yapılar da şart cümlesi olarak kabul edilmektedir.

Muharrem Ergin yapılarına göre cümleleri basit ve birleşik olarak iki gruba ayırdıktan sonra, birleşik cümleleri de üç grupta değerlendirir. Bu konuda şöyle der: "Türkçede *şartlı birleşik cümle*, *ki'li birleşik cümle* olmak üzere başlıca iki

çeşit birleşik cümle vardır. Bunlara bir üçüncü birleşik cümle çeşidi olarak *iç içe birleşik cümle*"yi de ilave edebiliriz." (Ergin 2005: 404)

Haydar Ediskun yapılarına göre cümleleri *basit cümle, birleşik cümle ve şart bileşik cümleleri* olmak üzere üçe ayırmıştır. Ancak birleşik cümlelerden bahsederken bir birleşik cümlede bir ya da yeteri kadar yan cümlecik (yan yargı)nın bulunması gerektiğini söyledikten sonra "516. Bir yan cümlecikğin yüklemi ya bir fiilimsi ya ek fiil ulanmış isim soyundan bir kelime ya da çekimli bir fiil olur." (Ediskun 1988:381) diyerek sıfat fiil, zarf fiil ve isim fiilli grupları yan cümlecikli birleşik cümle örnekleri olarak göstermiştir.

Vecihe Hatiboğlu yapılarına göre cümleleri dört grupta sınıflandırmıştır. Bunlar "yalın tümce, birleşik tümce, girişik tümce ve sıralı tümce"lerdir. Hatiboğlu birleşik cümle bölümünde "bağlaçlı, dilekli, koşullu, ilgeçli, olumsuzluk koşaçlı, sorulu, ikilemdi, kalıplaşmış yantümceli" (Hatiboğlu 1972: 145-152) olmak üzere sekiz tür birleşik cümleden bahsetmektedir. Girişik cümle başlığı altında da fiilimsilerle kurulan birlikleri de cümle kabul etmekte ve "Girişik tümce ..., bir temel tümce ile birlikte bir veya birkaç eylemsiden kurulan tümceye denir: "koşarak geldi", Öğrenciler sabahleyin koşu koşu okula gidiyorlardı", "Koşunca düştü" vb." (Hatiboğlu 1972: 153) demektedir. Yukarıdaki açıklamalar ve örnekler göre Hatiboğlu'nun ortaç, ulaç ve eylemliler ile bunlarla kurulan birliklerin birleşik cümlelerde kullanılan yan cümleler meydana getirdiğini kabul ettiğini göstermektedir..-

İbrahim Delice de yapılarına göre cümleleri üç temel gruba ayırmıştır. Birleşik cümleleri ise "sıralı, girişik, şartlı, edatlı, iç-içe, karmaşık birleşik cümleler" (Delice 2001: 156-158) olmak üzere altı bölüme ayırmıştır. Girişik birleşik cümlelerden bahsederken de "Bünyesinde, fiilimsi ekleriyle cümlenin herhangi bir unsuruna yahut cümle içinde bir kelime türüne dönüştürülmüş cümleleri (yargılan) barındıran cümle türüdür." (Delice 2001: 157) demek suretiyle fiilimsilerle kurulan birliklerin de cümle olduğunu kabul etmiştir.

Neşe Atabay vd. yapılarına göre cümleleri yargı sayısına ve öğelerin dizilişine göre iki gruba ayırmışlardır. Yargı sayısına göre cümleleri de şöyle sınıflandırmışlardır:

"B.1. Yargı sayısına göre tümceler: 1- Yalın tümce 2- Bileşik tümce 3- Aratümce 4- Sıralı tümce a- Bağımsız sıralı tümce b- Bağımlı sıralı tümce 5- Girişik tümce" (Atabay vd. 2003, 91-92).

Bu sınıflama içerisinde -sA'lı yapılar Bileşik tümce içerisinde "Dilek ve Koşul Bildiren Yantümceler" (s.97) başlığı altında ele alınmıştır. Girişik Tümce başlığı altında da "Eylemsilerden sadece ulaçların bulunduğu tümceler girişik tümceyi oluşturur." (Atabay vd. 2003: 111) demek suretiyle isim fiil ve sıfat fiillerle girişik cümle kurulmadığını, sadece zarf fiillerle kurulduğunu kabul etmiştir.

-sA zarf / şart eki(?)nin görevi

Kip eki olarak kabul edilmekle birlikte diğer kip ekleri gibi müstakil bir yargı bildirmeyen şart kipinin bu özelliği dolayısıyla birleşik cümle kurup kurmadığının üzerinde durulmalıdır. Şart kipi birleşik cümle denilen yapı içerisinde zarf fiiller/zarf fiil grupları gibi zarf fonksiyonuyla yer almaktadır. Görev-fonksiyon benzerliği dolayısıyla zarf fiiller ve -sA şart ekli yapılar birlikte değerlendirilebilir mi?

-sA eki ile ilgili olarak Gürer Gülsevin ekin kip eki değil, zarf fiil eki olduğunu ileri sürmekte ve şöyle demektedir: "... -sA eki, aslında kiplerden daha çok gerundium ekleriyle fonksiyon birliği göstermektedir. Bu sebeple de gramerlerin gerundium (zarf-fiil~ulaç)'lar bölümünde verilmelidir." (Gülsevin 1990: s.276) Leyla Karahan da "-sa -se Eki Hakkında" (Türk Dili Sayı 516 Aralık 1994) başlıklı yazısında, ekin zarf fiil ekleri arasında yer alması gerektiğini söyledikten sonra "Böyle bir yaklaşım, tabii olarak "şartlı birleşik cümle" anlayışımızı da yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır." demektedir.

Hatiboğlu, Ediskun ve Delice fiilimsileri ve onlarla kurulan birlikleri birleşik cümleler içerisinde görev alan yan cümleler olarak kabul etmektedirler. Hatiboğlu, Ediskun ve Delice'nin de kabul ettiği gibi fiilimsileri ve onlarla kurulan birlikleri birleşik cümleler içerisinde görev alan yan cümleler olarak kabul edip, -sA'lı cümleleri de görev-fonksiyon benzerliği dolayısıyla bunlar gibi değerlendirebiliriz mi? Yoksa Ergin, Karahan, Ercilasun ve diğer bazı dilcilerin kabul ettiği gibi "fiilimsilerde tamamlanmış-bitmiş bir yargı olmadığı için bunlarla kurulan birlikler cümle oluşturmaz" düşüncesiyle bunların birleşik cümle oluşturmadığına mı hükmetmeliyiz.

Eğer fiilimsiler ve onlarla kurulan birlikler, birleşik cümleler içerisinde görev alan yan cümleler olarak kabul edilirse fiilimsilerle kurulan birlikleri de birleşik cümle kuruluşunda görev alan yan cümleler olarak kabul etmeliyiz; eğer fiilimsiler cümle kurmuyorsa -sA'lı yapıdaki tam yargı olmaması dolayısıyla bu birliği de cümle olarak kabul etmemeliyiz.

Ali, Ayşe ve Ömer gelirse yarın biz ders çalışacağız.

Ali, Ayşe ve Ömer gelince yarın biz ders çalışacağız.

Ali, Ayşe ve Ömer geldiğinde yarın biz ders çalışacağız.

Yukarıdaki cümlelerde *biz ders çalışacağız* temel cümlesine bağlı olarak, *gelirse / geldiğinde / gelince* farklılığıyla temel cümleden önce kullanılan bölüm temel cümlelerin zarf tümlecidir ve anlam açısından da bir yakınlık bulunmaktadır. Bu yapılar olumsuz şekilleriyle göz önüne alındığında bu yakınlık açıkça da görülmektedir.

Ali, Ayşe ve Ömer gelmezse yarın biz ders çalışmayacağız. Ali,

Ayşe ve Ömer gelmeyince yarın biz ders çalışmayacağız. Ali,

Ayşe ve Ömer gelmediğinde yarın biz ders çalışmayacağız.

Şartlı birleşik cümle denmesinde -sA eki ile birlikte şahıs eklerinin kullanılması esas almıyorsa, fiilimsilerle de yerine göre iyelik şahıs ekleri kullanılmakta, fiilimsideki eylemin kime ait olduğu bilinmektedir. Fiilimsilerin bir bölümünde fiile eklenen ekle birlikte fiilimsinin eylem biçimi ve zamam da açıkça bilinmektedir, yani bir eylem zamanı da vardır. Zarf fiillerin bir kısmında eylemin zamanı (-mca, -dıkda, -ir -maz v& gibi) bir kısmında da eylemin biçimi (-arak, -ip vb.) vurgulanırken, sıfat fiillerde ise eylemin daha çok zamana bağlı olarak yapılaş biçimi vurgulanandır.

Biz geldiğimizde onlar yemeklerini bitirmişlerdi.

Senin bilmediğini belki o biliyordu.

Bu konuda Karahan da şunları söylemektedir: "Kaldı ki sıfat-fiil eklerinin hâl ekleriyle birleşmesinden meydana gelen zarf-fiil şekillerinde de (aldığınızda, gittiğimde), şahıs ifadesi bulunmaktadır." (1994: s.474)

Şart kipinde eylem ve şahsa bağlı olarak bir fiil çekiminden bahsediliyorsa, fiilimsi için de eylemle birlikte kullanılan zaman ve şahıs kavramı dolayısıyla fiil çekiminden mi bahsetmeliyiz? Yoksa bazı dilciler tarafından kabul edilen "fiilimsiler cümle kurmaz" görüşünden hareketle Gülsevin'in de dediği gibi "şart zarf fiil eki" fiilimsi ekidir deyip, -sA'lı yapılan da fiilimsiler içinde değerlendirip / cümle olarak kabul etmeyerek, sadece cümle unsuru olan bir kelime grubu olarak mı değerlendirmeliyiz?

Ali okula gelirse Ömer de gelecekmiş.

Çocuklarının gelecekleri için seneye Türkiye'ye gelecekler.

Çocuklar dün zamanında toplanabilseler turnuvaya katılabileceklerdi. / *Zamanında toplanabilseler*^ çocuklar dün turnuvaya katılabileceklerdi.

Dün zamanında toplanamadığımızdan turnuvaya katılamadık. / *Zamanında toplanamadığımızdan* dün turnuvaya katılamadık.

Yukarıdaki örneklerde de hem fiilimsilerin hem de yüklem olan fiillerin eylemin gerçekleşme zamanı ve işi yapan şahıs açısından belli oldukları görülmektedir. Mesela ikinci örnekte hem fiilimsinin zamanı hem de yüklem zamanı eylemin gelecek zamanda gerçekleşeceğini göstermektedir. Son örnekte de fiilimsi ve yüklem gerçekleşme ya da gerçekleşmeme zamanı geçmişte olmuştur.

Türkçede kip eklerinden bir bölümünü oluşturan durum kipleri içerisinde -bazı dilcilerce- gösterilen şart kipi dışındakilerle, şart eki -sA gibi birleşik cümle de yapılmamaktadır. Haber ve durum kip ekleriyle iç içe birleşik cümle kurulabilmesine karşılık -sA'lı yapıyla iç içe birleşik cümle de kurulamamaktadır.

Öğretmen ödevleri inceledi, (görülen geçmiş zaman)

Ali, Ahmet'e "Öğretmen ödevleri inceledi" dedi.

Derslerine çok çalışırsa istediği bölümde okuyabilecek, (şart!/? / gelecek zaman)

Öğretmen "Derslerine çok çalışırsa istediği bölümde okuyabilecek."dedi.

Derslerine çok çalışırsa, (şart!?)

Öğretmen "Derslerine çok çalışırsa ...???" dedi.

İnsan başkalarını da mutsuz etmeden, mutlu olacağı şekilde yaşamalı, (gereklilik)

Şair "İnsan başkalarını da mutsuz etmeden, mutlu olacağı şekilde yaşamalı." diyor.

İstedığı bölümde okuyabilmek için derslerine çok çalışaydı. (istek)

Babası "İstedığı bölümde okuyabilmek için derslerine çok çalışaydı" diye söyledi.

Derslerine her gün düzenli çalışsın, (emir)

Öğretmen "derslerine her gün düzenli çalışsın" dedi.

Türkçede haber kipleri ile durum kiplerinden şart kipi hariç diğer kiplerle kurulan cümlelerde ve cümlenin yüklemde tamamlanmış / tam bir yargı söz konusudur. Ancak -sA ile kurulan şart kipli kullanımında ise tamamlanmış bir yargı yoktur. Türkçede cümle; bir yargıyı, bir hükmü veya fikri bildirmek üzere kullanılan bir çekimli fiil veya çekimli fiille kullanılan kelimeler dizidir. Gramer kitaplarımızda da cümle, benzer ifadeler ve aynı hükümlerle tarif edilmektedir. Yani cümle tanımlarında esas olan yargıdır. Buna göre -sA ekiyle kurulan yapının cümle özelliği taşıyıp taşımadığı tartışılabilir mi?

Sözdizimi ve dilbilgisi kitaplarımızda cümle veya tümcenin tanımı temel noktalar aynı olmak üzere farklı ifade ve anlatımlarla açıklanmaktadır. "Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir." (Karahan 2005: 9) "Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizine tümce (Osm. Cümle; Fr. Phrase; İng. Sentence; Alm. Satz) denir." (Hatiboğlu 1972: 99) "686. Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur." (Ergin 2005:398)." Cümle, içinde ya bir tek bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir." (Ediskun 1988: 324). "Bir yargıyı dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde haber, dilek, oluş veya bildirme yoluyla ifade eden; çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizine cümle denir." (Delice 2001: 147)."TÜMCE: bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce denir." (Gencan 2001: 100)

Yukarıdaki tariflerde cümlenin temel şartı çekimli bir fiil veya cevher fiille yüklemleştirilen bir isim yanında tamamlanmış bir yargı bildirmek olduğuna göre -sA ekiyle kurulan birlik tamamlanmış yargı bildirme yönüyle eksik kalmaktadır. Yani cümlenin temellerinden biri olan yargı bildirme ya da durum ifade etme yönü eksik kalmaktadır. Bu yönüyle -sA'lı yapılar diğer yüklemelerden ve yüklemelerin oluşturduğu birliklerden farklılık göstermektedir.

Leyla Karahan da -sA'lı yapıların zarf-fiiller ve sıfat fiiller gibi bitmişlik anlamı-yargı ifade etme yönünün olmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir: "-sA ekli

bir kelime veya kelime grubu, şart, zaman vb. ifadelerle yüklem anlamını tamamlar. Zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiiller gibi, -sA ekli bir kelime veya kelime grubunda da yargı yani bitmişlik anlamı yoktur. Yani bu yapı cümle değildir; cümle unsuru-
dur, genellikle zarftır" (Karahan 2000: 19)

Aşağıdaki örneklerde de diğer kiplerde bitmişlik ve yargı açıkça belliyken -sA'lı yapılarla fiilimsiförde bu durumun olmadığı görülmektedir.

Dün Şahin okula gelmedi.

Kalemimi Ayberk almış.

Adaylar mülakata üç gün sonra çağrılacaklar.

Öğrenciler yılsonu ödevlerim hazırlıyorlar.

Esra çok güzel yemek yapar.

Ali, yarın toplantıya mutlaka gelmeli.

Alışverişe ben de geleyim.

Gözde yarın ders çalışsın.

Ömer yarın okula gelirse ... ???

Tepeden aşağıya doğru koşarak!?

Bütün yükü taşıyan...!?

Yıllarca durmadan çalışmak... !?

Sonuç

Şart kipi denilen yapı, tek başına tamamlanmış bir yargı ifade edemezken, diğer durum kiplerinde anlamca tamamlanmış bir yargı söz konusudur. Şartın yargısının ancak birleşik cümle olarak kabul edilen bir birlik içerisinde tamamlandığı kabul edilmektedir. Bu durumda da şartın kendisi tek başına tam bir yargı ifade etmediği için, diğer kiplerle kurulan birlikler gibi bir cümle olarak değerlendirilmemeli, cümledeki fonksiyonu itibarıyla zarf/zarf grubu olarak kabul edilmelidir. Cümle ögesi olarak da zarf tümleci görevinde olduğu da unutulmamalıdır.

Bu ek, bir kip eki olamayacağına göre bu ekle oluşturulan - kullanılan kelime ve kelime gruplarının adlandırılması da yeniden gözden geçirilmelidir. Oluşan yapının cümle içindeki görevi zarf tümleci olduğuna göre yapı, Karahan ve Gülsevin'in de dediği gibi zarf-fiiller içerisinde değerlendirilmelidir. Ekin yer aldığı kelimenin içinde bulunduğu grup da yan cümleden ziyade zarf fiil grubu olarak adlandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ATABAY, Neşe; Sevgi ÖZEL, Ayfer ÇAM (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Papatya, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TTK. Yay., Ankara.
- DELİCE, H. İbrahim (2001), *Türkçe Sözdizimi*, Sivas.
- EDİSKUN, Haydar (1988), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2005), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., 1 .baskı, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), "Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili* S.467, Ankara Kasım, s.276-279.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (2002), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1994), "-sa -se Eki Hakkında" *Türk Dili*, Sayı 516, Ankara, Aralık, s.471-474.
- KARAHAN, Leyla (2000), "Yapılan Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine" *Türk Dili*, Sayı 583, Ankara Temmuz, s. 16-23.
- KARAHAN, Leyla (2005), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., 1. Baskı Ankara 1993, 8. Baskı Ankara.